

ME JA MUUT TEKSTINTUTKIJAT

Kielenkäyttöä tutkitaan entistä enemmän eri aloilla ja yhä useammanlaisen kielellisten esitysten ajatellaan olevan tekstejä. Tekstien tutkijoilla puolestaan on erilaisia taustoja: kielitiede, yhteiskuntatieteet, psykologia, kirjallisuuden- ja kulttuurintutkimus tai jokin muu tieteellinen traditio.

Syystäkin tekstien tutkimus näyttää moninaiselta, ehkä kirjavaltakin, eikä tutkijoilla luonnollisesti ole yhteistä käsitystä siitä, mikä on tutkimuskohde, miten ja millä välineillä sitä tutkitaan ja miten tuloksia tulkitaan tai sovelletaan. Tutkimuksia löyhästi yhdistäväksi tekijäksi jää se, että erilaiset tekstintutkijat käyttävät hanakasti termejä *teksti*, *diskurssi*, *konteksti*, *ideologia*, *vuorovaikutus*, *retoriikka*, *kieli*, *yhteisö* — kukin oman traditionsa mukaisessa merkityksessä. Näiden termien viljelyä on myös pidetty tekstintutkimuksen kompastuksena: maailmoja syleilevät näkökulmat tuntuvat selviöiden ratkomiselta ja jättävät lukijan kyselemään pihviä. Näin ei tietenkään tarvitse olla.

Se, mistä tekstintutkimuksen ongelmanasettelut kulloinkin nousevat, vaikuttaa analyysin näkökulmiin ja painotuksiin. Tekstiaineistoja lähestytään paitsi erilaisten tieteellisten traditioiden myös arkielämän ongelmien näkökulmasta. Niihin tartutaan joko objektiivisuutta tavoitellen kuvailumielessä tai epäkohtien oikaisuun pyrkien, kuten silloin kun tavoitellaan helpoutta ja selkeyttä. Tekstejä analysoidaan sekä todistusaineistoina abstraktista kielisysteemistä että ainutkertaisina kielenkäyttöinä ja todellisuuden merkityksellistäjinä. Yksittäisi-

siin teksteihin saatetaan etsiä merkityksiä joko oletetuista tilanteista ja tekstilajikäytännöistä tai ennen muuta tekstien muodosta ja rakenteista.

Yksistään lingvistiikassa tehtävän tekstintutkimuksen juuret ovat moniaalla: muun muassa kvantitatiivisessa tyyliintutkimuksessa, syntaksin laajentumana alkaneessa tekstilingvistiikassa, retoriikassa, kielenhuollossa, kirjallisuuden tutkimuksessa. Ymmärrettävää onkin, että tekstintutkimus on tavallisemmin tekijöidensä kuin jonkin yleisen tekstintutkimusmallin näköinen.

Kielitieteen ulkopuolella omanlaistaan tekstintutkimusta harjoittavat ainakin kulttuurintutkijat, tiedotustutkijat ja sosiologit. Myös naistutkimuksessa analysoidaan usein jostakin näkökulmasta juuri tekstejä. Monilla muillakin aloilla, kuten kognitiotieteissä ja politiikantutkimuksessa, kielenkäyttö on tavan takaa tutkimuksen kohteena tai osa kohdetta.

Suomessa kielitiedettä ovat omissa töisään lähestyneet muun muassa Mikko Lehtonen ja Veikko Pietilä. Lehtonen sanoo tekevänsä »kulttuurista tekstintutkimusta», Pietilä taas »kulttuurista uutistutkimusta». Molemmille kieli on laajasti ymmärrettynä maailman merkityksellistämistä. (Ks. Lehtonen 1996: 33, Pietilä 1995: 5.) Sosiologeista Pekka Sulkunen ja Jukka Törrönen (ks. 1997) kumppaneineen puolestaan ovat rakentaneet kielenkäyttöjen kuvausmallia, joka perustuu semiotiikan käsitteistön ja sosiologisen toiminnan teorian yhdistämiseen.

Mediatutkimuksella ja lingvistisellä tekstintutkimuksella voi olla yhteisten ai-

neistojen lisäksi yhteisiä teoreettisia ja metodisia intressejä. Tästä osoituksena on esimerkiksi Anu Kantolan, Inka Moringin ja Esa Väliwerrosen toimittama artikkelikoelma *Media-analyysi* (1998), jossa joukotiedotuksen tutkijat lähestyvät tekstejä muun muassa metaforia ja argumentoinnin keinoja tarkastellen. Kuten Esa Väliwerrosen (mts. 13) aivan oikein toteaa, »viime vuosikymmeninä mediatutkimus on saanut paljon vaikutteita erityisesti kielitieteestä, kirjallisuuden ja taiteen tutkimuksesta sekä sellaisilta poikkitieteellisiltä tutkimusaloilta kuin semiotikasta, retoriikan tutkimuksesta ja diskurssianalyysistä». Hieman masentavaa sen sijaan on huomata, että Väliwerrosen (mts. 27) ottaa oikeastaan ainoiksi konkreettiseksi esimerkeiksi lingvistiksestä tekstianalyysistä »passiivin käytön sekä nominalisaation, jossa passiivin häivyttämisen toimijan ohella myös toiminnan kohde jätetään näkymättömiin». Kriittisen diskurssianalyysin hän (mts. 29–30) kyllä yhdistää Hallidayn »systemiseen kieliteoriaan», mutta jättää kertomatta esimerkiksi sen, että ideationaalisten ja interpersoonaisien merkitysten lisäksi tekstejä tutkivat lingvistit analysoivat myös tekstuaalisia funktioita.

Siinä missä 1970- ja 1980-luvuilla koettiin yhteiskuntatieteissä lingvistinen käänne ja innostuttiin erityisesti diskursseista, 1990-luvulla näyttää vahvistuneen sellainen ajattelutapa, jossa ei olla enää kiinnostuneita pelkästään todellisuuden ja sitä kuvaavien ja muokkaavien diskurssien suhteesta. Nyt on halua analysoida entistä yksityiskohtaisemmin, sanottaisiinko lingvistisemmin, diskursseissa käytettyä kieltä ja sen keinovarantoja. Elämmekö toisen lingvistisen käänteän hetkiä?

Samaan aikaan toisaalla kielitieteilijät ovat alkaneet innostua »yhteiskunnasta» ja »kielenulkoisesta todellisuudesta». Niinpä tieteenalojen autonomistumiskehityksen

myötä erilleen ajautuneet tutkimustraditiot ovat taas lähestymässä toisiaan. Päästäänkö pian lukemaan tutkimuksia, joissa vaikkapa kielentutkijat, tiedotus- ja kulttuurintutkijat, sosiologit, politologit ja kognitiotieteilijät selvittelevät yksissä tuumin esimerkiksi iltapäivälehtien lööppitekstien tai kaupunginhallituksen pöytäkirjojen merkityksen olemusta?

Matka erillisistä tieteenaloista kohti monitieteisyyttä ja tieteidenvälisyyttä on vasta alussa, eikä kyse välttämättä ole yksisuuntaisesta matkasta. Eri alojen tutkijat lähestyvät samoja ongelmia ja tutkimusaiheita, mutta eivät ole kehittäneet yhteisiä metodeja tai muotoilleet yhteistä teoriakehystä. Yhtenäisyys on lähinnä eklektistä: kukin lainaa toiselta työkaluja, termejä ja näkökulmia (kuten *metafora*, *vuorovaikutus*, *valta*) ja tutkimustuloksia ja sovittaa ne omaan työhönsä lähes sellaisenaan. (Monitieteisyyden ja tieteidenvälisyyden ongelmista ks. Klein 1990.)

Alalla kuin alalla on aina voimakkaita oman reviirin puolustajia, joille naapuri on pikemminkin uhka kuin mahdollisuus. Kielentutkimuksenkin antia väheksyviä puheenvuoroja kuuluu tuolloin tällöin. Esimerkiksi valtio-oppinut Kari Palonen (ks. 1997: 3–4) ei pidä lingvistien tekemiä politiikan kielen tutkimuksia kiinnostavina. Hänen mielestään ne ottavat politiikan annettuna ja sivuuttavat sen merkityksen pluraalisuuden ja historiallisuuden. Palosen soisi yksilöivän, mitä tutkimuksia hän tarkoittaa. Yleisemmällä tasolla tällaiset näemykset heijastelevat mutkia oikovaa ajattelutapaa, jossa otetaan annettuna kielitieteen homogeenisuus ja jossa unohdetaan, että »kieli» näyttää erilaiselta eri näkökulmista.

Kielentutkijoiden ja politologien lähenytymisestä puolestaan olkoon konkreettisenä osoituksena se, että retoriikan moninaiisuutta esittelevään kirjoituskokoelmaan

(»Pelkkää retorikkaa», 1996) on kelpuutettu yksi kieli- ja viestintätieteilijöiden kirjoittama artikkeli. Siinä Matti Leiwo ja Sari Pietikäinen tarkastelevat juuri tieteenalojen rajojen liukuvuutta ja esittelevät pragmaattikkapainotteisia tutkimussuuntauksia, joissa keskitytään kielen vuorovaikutusfunktioon ja kielen ja vallan suhteeseen. Lingvistisesti painottuneen tekstintutkimuksen näkökulmasta mielenkiintoinen on Leiwon ja Pietikäisen esittämä diskurssinäkemys: diskurssianalyysissä tutkitaan »kielenkäyttöä ja sen taustalla olevia sosiaalisia ja kulttuurisia funktioita», ja kriittisen diskurssianalyysin tavoite on, hieman mahdittomasti ilmaistuna, »rakentaa silta sosiaalisten ja lingvististen teorioiden välille ja kehittää lopulta sosiaalinen kieliteoria» (ks. Leiwo ja Pietikäinen 1996: 103, 106). Kielianalyysin lisäksi diskurssianalyysissä (ks. esim. Fairclough 1997) on siis kyse myös kielenulkoisten seikkojen analysoinnista. Tässä on painotusero verrattuna kriittiseen tekstianalyysiin, jossa kielenulkoista todellisuutta ja kielenkäytön »sosiaalisia ja kulttuurisia funktioita» analysoidaan ensisijaisesti konkreettisten tekstien kielestä, niiden muodoista ja merkityksistä, ja jossa kielenkäytön nähdään luovan näitä funktioita (esim. Heikkinen 1999).

Politologien ohella muutamat hallintotieteilijät ovat lähentyneet kielitiedettä. Esimerkiksi »Kielen vallassa» -artikkelikoelmassa (ks. Mälkiä ja Stenvall 1997: 10) painotetaan monitieteisyyttä, kun tutkitaan »kielen valtaa» ja sitä tuottavia instituutioita. Hallintotieteen ja kielitieteen lisäksi kirjassa esitellään filosofian, valtio-opin, kirjallisuuden ja kulttuurintutkimuksen näkemyksiä. Toimittajat korostavat lingvistisen tekstintutkimuksen kannalta mielenkiintoisella tavalla »kielellisten ilmiöiden empiirisen tutkimuksen merkitystä». Vaikka pyrkimys on hyvä ja vaikka artikkelit sisältävät kiinnostavia kysymyksenasette-

luja, suuri osa kirjoituksista jää kielentutkimuksen kannalta joko yleisiksi tai yksittäisiä kielenpiirteitä esimerkinomaisesti poimiviksi ja siten kauas kielen eritasoisten rakenteiden systemaattisesta analysoinnista.

KIELENTUTKIJAN TEKSTIT

Aloitteita monitieteiseen yhteistyöhön ovat tehneet lingvistitkin. Jyrki Kalliokoski näkee kielentutkijoiden ja sosiologien yhtenä lähestymisen syynä sen, että »kansallisten tieteiden kohtalonyhteys tekstientutkimuksessa on 1990-luvulla heikentynyt». Hän tarkoittaa tällä kielentutkijoiden ja kirjallisuudentutkijoiden teiden eroamista ja siitä seurannutta kielentutkijoiden pyrkimystä etsiä »uusia yhteistyökumppaneita». Kalliokoski kummastelee, ettei Suomessa ole ennen vuotta 1995 (Karvonen) julkaistu yhtään kirjoitettuja tekstejä koskevaa fennistiikan väitöskirjaa, vaikka suomalaiset kielentutkijat olivat 1970-luvulla tekstilingvistiikassa edelläkävijöitä tai ainakin hyvin mukana valtavirrassa. »Tekstiin suuntautuva tutkimus» on edelleen Kalliokosken mukaan hajanaista, vaikka »tekstuaalinen näkökulma» tuntuu monissa modaalisuutta, referointia tms. käsittelevissä tutkimuksissa. (Ks. Kalliokoski 1996b: 559–600.)

Hajanaisuuden vaikutelmaa ja luokitte- lun vaikeutta on omiaan lisäämään se, että kielentutkijat ja filologit ymmärtävät tekstintutkimuksen tässä historian vaiheessa kuka mitenkään. Hyvän kuvan kentän avaruudesta saa, kun tarkastelee kielitieteen päivien abstrakteja (KP 1998). Yhdellä jos toisellakin on aineistonaan erilaisia puhuttuja tai kirjoitettuja tekstejä, yksi jos toinenkin pohtii yhä kielisysteemin ja kielenkäytön dikotomiasta kumpuavia teoreettisia ja metodisia ongelmia. Moni analysoi tiettyjen tekstilajien yleistä olemusta tai joitakin kieliseikkoja tuossa genressä (mm. säätie-

dotusten kieli, uutisdiskurssi, kantrilyriikka, lehtimainokset ja -uutiset, novellit, yliopiston sisäinen viestintä, institutionaalinen kieli, hallinnon kieli). Eräät ovat ryhtyneet tulkitsemaan tekstien modaalisuutta, arvottamista ja valtaa. Jotkut poimivat teksteistä sidonnaisia morfeemeja tai yksittäisiä ilmauksia, toiset lauseita, kolmannet tarkastelevat tekstien kokonaisrakenteita, neljännet strategioita. Siinä missä yhtä kiinnostaa gender, toinen pureutuu etnisiin vähemmistöihin. Joku tarkastelee korpuksia, joku problematisoi merkityksen teoriaa. Kaikkien voi perustellustikin väittää olevan tekemisissä jonkinsorttisen tekstintutkimuksen kanssa — mutta millaisen?

Tekstinalyysin kentän laajuudesta ja hajanaisuudesta kertoo sekin, että kieliopityöryhmän mietinnössä (KK 1994: 72–75, 91–112) esitetään neljä kielitieteellistä tapaa analysoida yhtä ja samaa tekstiä: makropropositioanalyysi, merkityssuhdeanalyysi, analyysi kriittisen lingvistiikan tyyliin ja arvottavien asenteiden analyysi. Näiden lisäksi mietinnössä pohditaan erikseen tekstisemantiikkaa ja tekstien argumentaatioanalyysiä. Erilaisia tekstintutkimuksen teesejä ja näkökulmia on tarjolla, mutta teesejä keskusteluttava ja näkökulmia kokoava yleisesitys odottaa tekijäänsä. Ei ole selvää, että sitä kohti edes oltaisiin menossa. Mahdollista on, että kenttä hajautuu entisestäänkin.

Mainituista suuntauksista erityisesti kriittinen lingvistiikka yhdistetään usein nykytekstintutkimukseen. Jyrki Kalliokosken (1996a) mukaan 1990-luvulla kriittisen kielentutkimuksen tradition jatkajat ovat alkaneet puhua kriittisestä tekstintutkimuksesta ja tekstianalyysistä ja tutkimus on kehittynyt yhä enemmän tieteidenväliseen suuntaan. Kalliokoski peilaa tuon tutkimuksen taustoja ja monimuotoisuutta Helsingin yliopiston suomen kielen laitoksella tehtyjä tekstintutkimuksia esittelevässä teokses-

sa »Teksti ja ideologia«. Lähinnä opinnäyteisiin perustuva kokoelma itsessään antaa hyvän kuvan suomalaisen, tai ainakin helsinkiläisen, tekstintutkimuksen kiinnostuksen kohteista. Artikkeleissa analysoidaan enimmäkseen tiedotusvälineiden tekstejä, ja tekstikokonaisuuksien merkityksenmuodostumisen analysointia painokkaammin niissä käytetään tekstejä aineistoina, joista poimitaan tiettyjä asioita — kuten preesens, ihminen tarkoitteena ja metafora — tarkemman analyysin kohteiksi tai tukeudutaan uuden retoriikan mallin mukaiseen argumentaatioanalyysiin.

Lingvistiset tekstintutkijat keräilevät työvälineitään myös eri kielioppimalleista. Tämä on osittain käytännön sanelemaa, sillä vielä ei ole kehitetty koherentteja malleja, joissa otetaan huomioon kielen eri tasot (morfologia, syntaksi, teksti). Tarvitaan välineitä, joilla kuvataan, mistä teksti syntyy. Teksti ja merkitykset ovat olemassa sanojen ja lauseiden muodostamana kokonaisuutena, ja sanojen ja lauseiden tarkastelussa on kuljetettava mukana sitä, että ne ovat tekstin osana. Tekstiys ja tekstimäisyys ovat tässä sanojen ja lauseiden muodostamassa kokonaisuudessa, joten niitä on analysoitava katsomalla tekstipintaa. Muualta niitä ei löydy, ei kaiken kattavasta kontekstista, ei tekstin funktioista, ei vuorovaikutuksesta, ei yhteisön ideologiasta.

Näin lingvistinen tekstintutkimus nojaa tukevasti kielen pinta-analyysiin, jonka sisältö taas riippuu siitä, hakeeko tutkija kuvausvälineitä funktionaaliseen vai struktuurallisesta kielioppitraditiosta. Useat tekstintutkijat ovat päätyneet systeemis-funktionaaliseen malliin, ja suomalaisten tutkimusten kannalta on kiinnostavaa, että ennen kuin suomen kielestä oli SF-kuvausta (ks. Shore 1992), oli käyttökelpoista lainata englannin kieliopin välineitä. Metaforateoria (Lakoff ja Johnson 1980) on antanut relevantin lisän tekstikuvauksiin, vaikka

varsinaisesti kognitiivinen kielioppi ja SF-kielioppi eivät liene kivuttomasti yhteensovitettävissä.

Malleista puhuttaessa kannattaa huomata myös se, että ei ole olemassa kattavaa teoriarakennelmaa, joka ottaisi huomioon kielen kirjoitettisuuden, esinemäisyyden (ks. Harris 1995). Tekstien kuvaukset kaipaavat jonkinlaista systemaattista mallinnusta tällekin ilmiölle, kirjoituksen ominaislaadulle, jos tekstiys halutaan ottaa vakavasti huomioon.

Tekstintutkimuksen välineiden keräilyssä korostuu tätä nykyä eräänlainen nokkimismenetelmä: sen lisäksi, että teksti joskus ymmärretään vain aineistoksi, josta poimitaan tiettyjä kielenpiirteitä, tavallista on, että tekstintutkimuksessa eklektisesti valikoidaan metodeja eri tutkimusaloilta. Tämä näyttäisi kielivän siitä, että tekstintutkimuksella ei ole omaa työkalupakkiaan, vaan tutkimus on lainakalujen varassa. Tekstintutkimus ymmärretäänkin helposti kielitieteen sovellukseksi, erilaisten muualla kehiteltyjen kieliteorioiden ja kielioppi-mallien soveltavaksi käytöksi. Näin tekstintutkimukselta ei osata vaatiakaan omaa yhtenäistä teoreettista pohjaa tai analyysivälineistöä, vaikka olisi ehkä hyvä syy vaatia ainakin näkemystä tekstikokonaisuuden lingvistisen analyysin taustoista ja menetelmistä. Toisaalta tekstintutkijoiden suosi-massa systeemis-funktionaalisessa kieliopissa korostetaan systeemin ja konkreet-tisten kielenkäyttöjen kohtalonyhteyttä. Halliday (1994: xxii) toteaa, että diskurssi-analyysin täytyy perustua kielen systeemin tutkimiseen ja että vain aloittamalla systeemistä voimme nähdä tekstin prosessina.

TEKSTISTÄ TOIMINTAAN

Tekstintutkimuksen asemaa suomalaisessa kielitieteessä ei ole systemaattisesti kartoitettu. Jotakin tekstintutkimuksen statukses-

ta tai ainakin määrittelyongelmista kertonee kuitenkin se, että Virittäjän satavuotishakemiston asiasanaston mukaan lehdessä on vuoden 1996 loppuun mennessä julkaistu 40 juttua, jotka liittyvät tekstintutkimukseen. Ensimmäinen on vuodelta 1969, ja tällä vuosikymmenellä kirjoitusten määrät vaihtelevat vuosittain yhdestä neljään.

Missä suomalaisessa tekstintutkimuksessa siis mennään? Yleensä kielitieteilijätekstintutkijat ovat meillä jo kääntäneet huomionsa pois yleisen tekstin ja tekstimäisyyden määrittelyistä. Näillä määrittely-yrityksillä on vahva traditio sellaisessa tekstilingvistiikassa, jossa halutaan luoda toimivaa mallia lausetta suuremman kielenyksikön kuvaukseen ja jossa tutkimuskohteena on teksti, eivät esimerkiksi erilaiset tekstit, tekstilajit tai merkityksenanto.

Nyt tutkimusaihetta rajataan usein instituutioiden perusteella, ei niinkään kielellisten muuttujien perusteella. Nyt tutkitaan hallinnon, opetuksen, uskonnon, oikeuden ja median tekstejä, juuri »valtaa» ja muuta »yhteiskunnallista» analysoiden. Tekstintutkimus näyttää tarttuvan tällä tavoin niin sanotusti hyödyllisiin, ongelmakeskeisiin aiheisiin, niin kuin tutkimuksen tavoitteita muodikkaassa tiederetoriikassa luonnehditaan. Aiheet siis kumpuavat pikemminkin yhteiskunnasta ja tutkimuksen maksajilta kuin kielestä ja tutkimustraditiosta, jos tällainen karkea erottelu sallitaan.

Tutkimuksessa korostetaan ongelmakeskeisyyttä ja pyrkimistä tulosten sovellettavuuteen. Tutkimuksesta syntyy tietoa, jonka avulla pyritään luomaan hahmoa mutkikkaista inhimillisistä kysymyksistä, ihmisyhteisön olemassaolon luonteesta ja ihmisen toimintatavoista. Toisaalta tekstintutkimus on kriittisyytensä ansiosta tarjonnut välineitä yhteiskunnalliseen muutokseen ja sitä tukevaan tutkimukseen. Tekstintutkimus onkin useasti, joidenkin mielestä jopa vaivaksi asti, pyrkinyt »paljasta-

maan» valtaa, epätasa-arvoa, rasismia ynnä muita kielteisiä ilmiöitä ja siten pyrkinyt muuttamaan yhteiskuntaa (ks. Hiidenmaa tulossa). Kriittiseksi tekstintutkimukseksi lienee luettavissa myös sellainen tekstianalyysi, jossa pyritään purkamaan ei vain politiikan ja poliittisen vallan, vaan myös tieteen ja jokapäiväisen arkielämän kielenkäytön luonnollistumia.

Jos yhteiskuntatieteissä voidaan puhua lingvistikään käänteestä tai lingvistisistä käänteistä, kielen tutkimuksessa lienee paikallaan puhua yhteiskunnallisesta käänteestä tai yhteiskunnallisista käänteistä. Jo pitkään kielen tutkijat ovat enimmäkseen hyväksyneet kielen sosiaalisen luonteen, tutkimuksen lähtökohdaksikin, ja Suomessa on menestyksekkäästi harjoitettu muun muassa pragmatiikkaa, sosiolingvistiikkaa ja keskustelututkimusta. Nyt tekstintutkimuksessa ollaan etenemässä siihen suuntaan, että kielenkäyttöä tarkastellaan vuorovaikutuksena konteksteissaan ja sosiaalisena tekona niin, että juuri kielen muodoista ja rakenteista uskotaan olevan tulkittavissa sekä tekstintuottamisprosessin ja -ympäristön että vastaanottamisprosessin ja -ympäristön luonnetta. Tarkasteluun ovat nousseissa kysymykset yksittäisten tekstien ja tekstilajien suhteesta sekä tekstien ja eri tavalla määriteltävien kontekstien suhteesta. Rajoja piirretään siten myös diskursiintutkimuksen, tai paremminkin diskursiintutkimusten, suuntaan.

Toiminnan ja yhteiskunnallisen kontekstin tutkimus on luonnollisesti kaikin tavoin tervetullutta. Tekstintutkijoiden tulisi kehittää välineitään siihen suuntaan, että tutkimus yhä konkreettisemmin nojaisi aineiston analyysiin eikä suinkaan ohittaisi sitä.

TEKSTISTÄ KIRJOITUKSEEN

Tekstintutkijat ovat — ehkä huomaamattaan — alkaneet korostaa kirjoitetun kielen

roolia todellisuuden konstruoijana ja tekstikononaisuuksien merkitysten tulkinnan tärkeyttä. Siten he ovat osittain tahtomattaankin ottaneet etäisyyttä pragmaattisempiin tutkimussuuntauksiin. Tekstintutkimus on alkanut liukua omaksi kielen tutkimuksen erikoisalakseen, vaikka yhtymäkohtia usein juuri joukkotiedotuksen luonnetta selvittelevään diskurssianalyysiin ja institutionaalisen puheen tutkimukseen on paljon. Toisaalta yhteistä maaperää on myös autonomistisemmaksi kielitieteeksi ymmärretyyn leksikko-kieliopin tutkimuksen kanssa.

Jos tekstintutkimus eriytyy liikaa omaksi alakseen, on vaarana, että sen yhteys kielen rakenteen systeemeihin, sanaston ja kieliopin kuvaukseen jää väljäksi. Tämä olisi menetys kummallekin tutkimuksen lajille. Erityisesti tekstintutkimuksen kannalta on haitallista, jos tutkijat ohittavat leksikko-kieliopin katsoessaan tekstiä ja sen funktioita — eivät siis kielenainesten funktioita — ja näkevät vain metsän huomaamatta puita.

Vaikka osa tekstintutkijoista mielellään puhuu puhutuista teksteistä kelpo aineistona, kirjoituksen ja puheen raja-aita tuntuu kasvavan, ja erottavaksi tekijäksi tulee kirjoitettuus (englannin literacy). Onkohan keskustelututkimus saamassa näin rinnalleen entistä itsetietoisemman ja omalaksisemman kirjoituksen ja lukemisen tutkimuksen?

Puheen ja kirjoituksen systeemien aiempaa tarkempi erottelu voikin olla tulevaisuudessa yksi lingvististä tekstintutkimusta leimaava piirre. Ajatus ei tietenkään ole uusi, mutta esimerkiksi Halliday huomauttaa, että toisinaan näyttää unohtuvan se, että lukemis- ja kirjoittamiskäytänteet ovat erilaisia kuin kuuntelemis- ja puhumiskäytänteet. Halliday itse ei aseta kumpakaan ensiarvoiseksi, mutta hän pitää erityisen tärkeänä niiden välisen vuorovaikutuk-

sen tutkimista. Hallidayn mukaan kirjoitettu kieli konstruoi todellisuutta entiteettinä (nominilausekkeina) ja puhuttu kieli prosesseina (lauseina). (Halliday 1996; kirjoitetun kielen tutkimuksen teoriasta ks. myös Harris 1995.)

Suomessa kirjoituksen ja puheen yhtäläisyyksiä ja eroja ovat pohtineet erityisesti keskusteluntutkijat. Hakulinen arvioi kirjoituksen merkitystä näin: »Teksti näkyvillä olevana esineenä on siis vaikuttanut hyvin vahvasti käsitykseemme kielestä, ehkä suorastaan mahdollistanut sen tajuamisen koodiksi, jonka rakenne voidaan täsmällisesti kuvata. Ja samalla se on ohjannut käsityksiämme siitä, että jotkin kielenkäytön piirteet ovat keskeisempiä, merkityksen välittymisen kannalta olennaisempia kuin toiset. On hyvin vaikea kuvitella, millaista olisi kielitiede, jonka ainoana tutkimuskohteenä olisi arkisen vuoropuhelun virta.» Hakulinen kiinnittää huomiota siihen, että »kirjallisen sisäistäminen on sitonut kielitiedettä» ja samalla »kielenkäytön prototyyppi» eli »kasvokkain tapahtunut arkiskeskustelu» on jäänyt tutkimuksissa unholaan. (Hakulinen 1989: 15–16.)

Harvoissa tutkimuksissa kuitenkin on kiinnitetty huomiota kirjoitukseen semioottilisena systeeminä, vaan kirjoitettuus on otettu annettuna: ei ole juuri analysoitu kirjoituksen lineaarista luonnetta, jaksottelua, kirjasinlajeja tms. ja niiden tuomia merkityslisiä. Kirjoituksen yhteyttä kuviin tai tekstikäytänteisiin, otsikoihin, ingresseihin ja lukujen jaotteluun ei ole otettu huomioon osana tekstiä. Ei ole myöskään tarkasteltu sitä, miten kirjoitusta ohjaa tietynlainen suunnitelma, joka perustuu juuri kirjoituksen esinemäiseen luonteeseen: teksti voi syntyä vastaukseksi kehotukseen »kirjoita aanelosen mittainen lausunto» tai »kirjoita tuhat merkkiä pitkä uutinen». Eikä ole riittävän monipuolisesti pohdittu sitäkään, miten kirjoituksen käytänteet ja rakenteet

ovat muuttaneet käsityksiämme kielestä. Tällaisen kirjoituksen ominaispiirteitä painottavan tutkimuksen puute on kummallista siinäkin mielessä, että kiinnostusta asiaan on ollut kauan.

Esimerkiksi Aarni Penttilä pohtii jo vuonna 1932, de Saussuren ajatusten innottamana, Virittäjässä »grafeema- ja foneemasuomen» suhdetta. Penttilä huomauttaa, että on ollut »perin odotettavissa», että »lukeminen on välittänyt grafeemasuomelle ominaisia piirteitä foneemasuomeen»: »meikäläinen alinomaiseen lukemiseen totunut henkilö on puhuessaankin ja kuunnellessaan puhetta siis jossain määrin ikään kuin lukijana». Penttilän sanoin puhe on »optillistunut». Hän antaa esimerkkejä kirjoituksen vaikutuksesta puheeseen kielen eri tasoilla: Esimerkiksi kirjoituksen sanavälien hahmottaminen on hänen mielestään »edistänyt foneemakielen sanakokonaisuuksien erillisyyden tajuamista», mikä näkyy siinä, että »ns. sandhi-ilmiö pyrkii tätä tietä menettämään merkitystensä». Sanastossa taas kirjoitetun kielen lyhenteet tulevat myös puhuttuun kieleen (sanotaan esimerkiksi »ooyy» eikä »osakeyhtiö»). Syntaksissa vaikutus näkyy esimerkiksi siinä, että sanotaan »rataosa Helsinki–Hämeenlinna» eikä »Helsingin ja Hämeenlinnan välinen rataosa».

LOPUKSI

Tekstintutkimuksen moninaisuus on ilman muuta hyödyksi teorianmuodostukselle ja menetelmien kehittämiseksi. Haittaa siitä voi olla tutkimuksen julkisuuskuvalle ja arvostukselle sekä sitä kautta resursseille. Innovatiivisuuden ja moneen suuntaan haarautumisen ohella tarvittaneen myös jonkinlaista vakautta ja yhtenäisyyttä.

Lingvistinen tekstintutkimus alkoi Suomessa 70-luvulla, ja kymmenen viime vuoden aikana ala on elänyt kuin nopeutetussa

filmissä: tutkijat ovat ottaneet vaikutteita ulkomaisista traditioista, etsineet yhteistyökumppaneita muilta tieteenaloilta ja ennätäneet jo luopua osasta lainahöheniä. Tekstikieliopit ovat jääneet pois muodista; samoin lienee käymässä makropropositioille. Tehdyt tutkimukset ovat nopeasti uudelleenarvioitavina. Se mikä hetki sitten oli tuore oivallus — kuten intertekstuaalisuus — on pian ryöpsähtänyt osaksi kaikkea tutkimusta ja alkaa näyttää kliseeltä. Toivotavasti tässä ilmapiirissä jyvät seuloutuvat akanoista, teorit ja näkemykset sananhelinästä, mielekkäät metodit kaavamaisesta aineiston kuvailusta.

Tekstintutkimus on houkutelut oppilijoita ja oppinnäytteiden tekijöitä. Pulmana on, että esimerkiksi yliopistojen suomen kielen laitoksilla ei ole systemaattisesti tarjota tekstintutkimuksen opetusta. Asiaa parantaisi kieliaineiden yhteistyö samaan tapaan kuin tutkijakoulutuksessa.

Opetuksen vähyydellä on sekä hyviä että huonoja seurauksia. Hyvää on se, että liika hinku keskittyä vain yhteen kielitieteen alaan laantuu. Huonoa se, että tekstintutkimuksen valinneet opiskelijat jäävät helposti oman onnensa nojaan tekstitöisään — jo mielekkään tutkimusongelman muotoilu vaatii aikaa ja ohjausta, jottei tutkimuksesta tule aineiston väljää kuvailua tai eräänlaista maailmanparannustekstiä. Opin- näytteiden laadun kirjavuus ei tällöin johdu tekstintutkimuksen ongelmista vaan opetuksen ja ohjauksen vähyydestä. Haitallisinta on, jos nyky maailman tekstit ja niiden ympärillä tehtävä työ jää vaille lingvistisen tekstintutkimuksen kontribuutiota, joko muiden tieteenalojen edustajille, tai pahimmillaan jopa vaille tieteen edustusta, näille itseoppineille viestintäkonsulteille ja muille arkifilosoifeille.

Muodikas hokema »elämme tietoyhteiskunnassa» joutuu outoon valoon, jos ei ole mahdollisuutta tutkimuksen ja opetuk-

sen voimin pohtia analyttisesti sitä, missä tietoa muodostetaan, miten sitä tuotetaan, monistetaan ja levitetään ja kenen tarkoitusta palvelemaan. Kehittynyt lingvistinen tekstintutkimus pystyisi osaltaan tarttumaan »tietoon» sellaisena, kuin se on ihmisten kosketeltavissa — teksteinä. ■

VESA HEIKKINEN

PIRJO HIIDENMAA

Sähköposti: vesa.heikkinen@domlang.fi
pirjo.hiidenmaa@domlang.fi

LÄHTEET

- FAIRCLOUGH, NORMAN 1997 [1995]: Miten media puhuu. Suom. Virpi Blom ja Kaarina Hazard. Vastapaino, Tampere.
- HAKULINEN, AULI 1989: Keskustelun tutkimisen tavoitteista ja menetelmistä. – Auli Hakulinen (toim.), Suomalaisen keskustelun keinoja I s. 9–40. Kieli 4, Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- HALLIDAY, M. A. K. 1994: An introduction to functional grammar. Second edition. Edward Arnold, London.
- 1996: Literacy and linguistics: a functional perspective. – Ruqaiya Hasan & Geoff Williams (toim.), Literacy in society s. 339–376. Longman, London.
- HARRIS, ROY 1995: Signs of writing. Routledge, London.
- HEIKKINEN VESA 1999: Ideologinen merkitys kriittisen tekstintutkimuksen teoriassa ja käytännössä. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- HIIDENMAA, PIRJO (tulossa): Lingvistinen tekstintutkimus. – Arja Piirainen-Marsh & Kari Sajavaara (toim.), Soveltava kielentutkimus. Gaudeamus, ▷

- Helsinki.
- KALLIOKOSKI, JYRKI 1996a: Johdanto. – Jyrki Kalliokoski (toim.), Teksti ja ideologia. Kieli ja valta julkisessa kielenkäytössä s. 8–36. Kieli 9, Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- 1996b: Tekstistä toimintaan. – Virittäjä 100 s. 599–605.
- KANTOLA, ANU – MORING, INKA – VÄLIVERRONEN, ESA (toim.) 1998: Media-analyysi. Tekstistä tulkintaan. Helsingin yliopiston Lahden tutkimus- ja koulutuskeskus.
- KARVONEN, PIIRJO 1995: Oppikirjateksti toimintana. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- KK 1994 = Kieli ja sen kieliopit. Opetuksen suuntaviivoja. Kielioppityöryhmän mietintö. Painatuskeskus, Helsinki 1994.
- KLEIN, JULIE THOMPSON 1990: Interdisciplinarity. History, theory, and practice. Wayne State University Press, Detroit.
- KP 1998 = XXV Kielitieteen päivät Tampereella 15.–16. toukokuuta 1998. Esitelmien tiivistelmät. Tampereen yliopisto.
- LAKOFF, GEORGE – JOHNSON, MARK 1980: Metaphors we live by. University of Chicago Press, Chicago.
- LEHTONEN, MIKKO 1996: Merkitysten maailma: kulttuurisen tekstintutkimuksen lähtökohtia. Vastapaino, Tampere.
- LEIWO, MATTI – PIETIKÄINEN, SARI 1996: Kieli vuorovaikutuksen ja vallankäytön välineenä. – Kari Palonen & Hilka Summa (toim.), Pelkkää retoriikkaa. Tutkimuksen ja politiikan retoriikat s. 85–108. Vastapaino, Tampere.
- MÄLKIÄ, MATTI – STENVALL, JARI 1997: »Kieltä ei voi kesyttää». Esipuhe. – Matti Mälkiä ja Jari Stenvall (toim.), Kielen vallassa. Näkökulmia politiikan, uskonnon ja julkishallinnon kieleen s. 9–13. Tampere University Press, Tampere.
- PALONEN, KARI 1997: Kootut retoriikat. Esimerkkejä politiikan luennasta. SoPhi. Yhteiskuntatieteiden, valtiotopin ja filosofian julkaisuja 11, Jyväskylän yliopisto.
- PENTTILÄ, AARNI 1932: Grafeema- ja foneemasuomen suhteesta. – Virittäjä 36 s. 16–26.
- PIETILÄ, VEIKKO 1995: Kertomuksia uutisista, uutisia kertomuksista. Kirjoituksia kolmelta vuosikymmeneltä. Series A 86. Tampereen yliopisto, Tiedotusopin laitos.
- SHORE, SUSANNA 1992: Aspects of systemic-functional grammar of Finnish. Julkaisematon väitöskirja. Macquarie University, Sydney. Säilytteillä Helsingin yliopiston suomen kielen laitoksessa.
- SULKUNEN, PEKKA – TÖRRÖNEN, JUKKA (toim.) 1997: Semioottisen sosiologian näkökulmia. Sosiaalisen todellisuuden rakentuminen ja ymmärrettävyys. Gaudeamus, Helsinki.
- Virittäjän satavuotishakemisto = Virittäjä. Kotikielen Seuran aikakauslehti 100 vuosikertaa. Sisällys vuosina 1883, 1886 ja 1897–1996 (kotikielenseuralaisten talkootyön pohjalta toimittanut Lea Laitinen). Kotikielen Seura, Helsinki.
- VÄLIVERRONEN, ESA 1998: Mediatekstistä tulkintaan. – Anu Kantola, Inka Moring & Esa Väliaverronen (toim.), Media-analyysi. Tekstistä tulkintaan s. 13–39. Helsingin yliopiston Lahden tutkimus- ja koulutuskeskus.